

28. évf. 1. sz. 1981. január

Tudományos és Műszaki Tájékoztatás

AZ UAP ÉS A MAGYAR KÖNYVTÁRAK*

N. Rácz Aranka

Az Országos Széchényi Könyvtár főosztályvezetője

A magyar könyvtárosok előtt nem ismeretlenek az UAP (*Universal Availability of Publications = A kiadványok egyetemes hozzáférhetősége*) célkitűzései. Szaksajtónk is folyamatos figyelemmel kísérte a program alakulásának fontosabb állomásait, a nemzetközi szaksajtó közleményeit [1]. Bár a magyar UAP program eddig még nem született meg, az UAP célkitűzéseinek hatása érzékelhető a magyar könyvtárügy újabb fejleményeiben. Egyébként az UAP olyan összefoglaló program, amely a könyvtárügy számos, régebbi keletű, de teljességgel meg nem valósult célkitűzését is feleleveníti és rendszerbe foglalja. A magyar könyvtárosi közvélemény egyetért az UAP célkitűzéseivel, támogatja és reformtörekvéseiben figyelembe veszi őket. Ez nyomon követhető az egyes könyvtári jogszabályokban, fejlesztési irányelvekben, még közvetlenebbül fejeződik ki azonban a könyvtárosok olyan nyilvános szakmai megnyilvánulásain, mint a Magyar Könyvtárosok Egyesületének évi közgyűlései, továbbá egyes szakírók állásfoglalásai.

Megállapítható, hogy a magyar könyvtárügynek számos olyan vonása van, amely alkalmassá teszi arra, hogy az UAP programhoz csatlakozzék, és nem is a nullponton kell indulnia. A továbbiakban a magyar könyvtárügynek néhány olyan vonásával foglalkozom, amely az UAP szempontjából meghatározó tényező.

1. A magyar könyvtárügy rendszere

A rendszerré válás irányába még az 50-es években történtek lépések, amikor az első könyvtári törvény következtében kezdett kialakulni a könyvtárak hálózati szervezete [2]. *A hálózatok általában felügyelet szerint fogták össze a könyvtárakat.* A hálózat legnagyobb könyvtára központi szerepet kapott, a hálózati központok általában a szakmai munka irányítását, ellenőrzését végezték, szervezték a könyvtárosok továbbképzését, egyesek szakirodalmi információs szolgáltatásokat nyújtottak, bibliográfiákat és egyéb segédleteket adtak ki stb.

A hálózatok együttese azonban mégsem alkotott megbízhatóan funkcionáló rendszert. Ezt több megoldatlan kérdés akadályozta. Ilyenek: a hálózati központok nem egyértelműen és egységesen kialakított feladatrendszere; a hálózati központ és a tagkönyvtárak kapcsolatának visszasságai, amelyek sem nem alá-, sem nem mellérendelő jellegűek, a hálózati központ anyagi eszközeinek hiánya a közös feladatok megoldására stb. Emellett igen jelentős és szolgáltatásképes könyvtárak maradtak ki a hálózati szervezetről. E néhány kiragadott probléma is arra mutat, hogy a hálózatok akkori szervezete nem érte még el azt a szintet, ami már rendszernek tekinthető, olyan rendszernek, amelyre pl. automatizált feldolgozást, gépi visszakereső rendszereket lehetne építeni.

A 60-as években a rokon gyűjtőkörű könyvtárak – a hálózati szervezeten átnyúlva – *gyűjtőköri kooperációs köröket alakítottak ki*, azzal a céllal, hogy az anyagi

* A cikk eredetileg külföldi szakemberek tájékoztatására készült, ezért nem bocsátkozik részletes elemzésekbe.

eszközöket gazdaságosabban használják fel, és lehetőleg ne maradjanak az országban szakirodalmilag lefedezetlen területek. Ezek a kooperációs körök azonban kevésbé váltották be a hozzájuk fűzött reményeket, bár létrehozásukat két jogszabály és – külön kiadványként – az ún. „gyűjtőkori kódex” is támogatta [3]. Eredményes működésük a matematika, a fizika és a kémia területén valósult meg leginkább.

A koordinált gyarapítás fő akadályja a fenntartók viszonylagos autonómiája és egyenlőtlen anyagi „tehetsége” volt, a könyvtárak részéről pedig bizonyos autonómiára törekvés, amely voltaképpen természetes következménye volt annak, hogy nem építhettek biztosan a kooperációra, sokkal inkább saját lehetőségeikre. A gyűjtőkörök meghatározó jogszabálynak mégis megvolt az az eredménye, hogy rögzítette a könyvtárak gyűjtőkörét, és az állományok azóta jórészt ennek megfelelően fejlődnek.

A gyűjtőkori kooperáció tehát egy más vetületben, a tartalmi feladatok oldaláról, gyűjtőkörök szerint csoportosította a könyvtárakat. Ennek az összefüggésnek is volt és van létjogosultsága, de nem tette és teszi feleslegessé a hálózatokat, amelyek szervezeti alapja az anyagi bázis, és ez a hálózatok esetében szilárdabb.

A szolgáltatási feladatok mindenképpen megkívánják a gyűjtőkori kooperáció rendszerének újból való végiggondolását, a jelenlegi feladatok és a gyakorlatban már kimutatott problémák tükrében. Már eddigi ismereteink alapján is úgy tűnik, hogy az eddiginél koncentráltabb gyarapítási politikát lenne célszerű kialakítani. Ugyanakkor meg kellene vizsgálni, melyek azok a pontok, ahol a gyűjtőkori kooperáció és a hálózatok szerves kapcsolódása lehetséges.

A magyar könyvtárügy szervezetének továbbfejlődését az új könyvtári törvény is a hálózati rendszer kiterjesztésében, a gyarapítási együttműködés megjavításában és az egyes könyvtári feladatok hálózatok közötti koordinált elosztásában látja [4]. Ezt a koncepciót részletezi a kulturális miniszter 1978. évi rendelete „a könyvtári rendszer szervezetéről és működéséről” [5], mely a szervezet alkotóelemeként hálózatokat, szakterületi és területi együttműködési köröket és koordinációs központokat jelöl meg.

A rendeletben vázolt szervezeti keret a jövő fejlődése szempontjából is megfelelő lehet, ha világosan körülhatároljuk a rendszer egyes részeinek feladatait egészen az egyes könyvtárakig, pontosan körvonalazzuk a hatásköröket, és a legmegfelelőbb helyen, ha lehet, a hálózati vagy a koordinációs központokban biztosítjuk azokat a többletköltségeket, amelyek a kooperatív feladatok megoldásához szükségesek. Igen tanulságos pl. a *Deutsche Forschungsgemeinschaft* működése, amely a gyűjtőkori kooperációban teljesített gyűjtést 50%-os támogatásban részesíti.

Nem-tisztázódott még az országos koordinációs központok feladatköre. Az ide kívánczó feladatok jellege, tartalma függ a koordinációs központnak a rendszerben betöltött helyétől.

Mindezek és a hozzájuk csatlakozó más problémák mindmáig gyenge pontjai a szervezetnek, s ezért megoldásuk közelebb hozná az ország könyvtári szervezetének rendszerré válását.

A jogszabályok összhangban vannak a szakmai közvéleménnyel, amely a könyvtárügy továbbfejlődésének útját-módját szintén a könyvtári kooperáció javításában és a könyvtári információs és lelőhely-feltáró feladatok számítógépes megoldásában látja [6]. Éppen a számítógépes szolgáltatások követelik meg azonban azt, hogy a magyar könyvtárak valóban *funkcionáló rendszert alkoszanak*. Ebben kétségtelenül jelentős szerepe van a kooperációnak, de az anyagi források centralizált biztosítását és felhasználását sem lehet elkerülni.

Már eddig is kialakultak bizonyos központi szolgáltatások az *Országos Széchényi Könyvtár* mint nemzeti könyvtár szervezeti keretében. Ezek közül *egyesekeket a könyvtár saját maga old meg, másoknak kooperatív vállalkozásoknak kellene lenniük*. Kizárólag az Országos Széchényi Könyvtárra hárul a nemzeti bibliográfia kiadása, az ISBN iroda működtetése, a könyvtárak országos központi nyilvántartása, valamint a Fölőpéldány Központ. A kötelességek elosztásában, a központi katalógusok továbbépítésében, a tervezett tároló könyvtár távolabbi feladatainak megoldásában, sőt a könyvtárközi kölcsönzésben is egyre erősebben jelentkeznek a kooperatív vonások.

2. A szakkönyvtárak állománya és gyarapítása

Az 1978. évi felmérés szerint a számbavett 1822 szakkönyvtár állománya összesen 51 508 350 állományegység volt, ebből 24 189 316 volt a könyv, és 4 875 787 a periodikum. Az állomány 92,7%-a a 841, főfoglalkozású könyvtárossal rendelkező könyvtárban helyezkedik el (47 760 829 állományegység, ebből 21 194 533 kötet könyv és 4 463 391 kötet periodikum, a többi egyéb kiadványfajta). A szolgáltatás szempontjából csak a főhivatású könyvtárossal rendelkező könyvtárakkal érdemes foglalkozni, gyakorlatilag azonban ezek sem mind nyilvános könyvtárak.

Érdekes megfigyelni az állományok és a költségvetési összegek növekedését az elmúlt tíz évben a kiemelt 96 (1978-tól 120) szakkönyvtárban (1. és 2. táblázat).

Amíg a költségvetési ráfordítás 151%-kal emelkedett az 1970. évit 100-nak véve [7], addig az állományok csak 29%-kal növekedtek. Ennek oka a külföldi kiadványok, elsősorban a *periodikumok árának nagymértékű emelkedése*, amelyekkel a költségvetések nem tudnak lépést tartani [8]. A hazai kiadványok beszerzése egyelőre még nem jelent anyagi problémát.

1. táblázat

Az állományok növekedése a statisztikailag
kiemelt szakkönyvtárakban

	Összesen (kötet)	Ebből	
		könyv	periodikum
1970	17 834 614	9 176 300	2 077 039
1977	21 084 041	10 606 136	2 746 910
1978	24 318 193	12 447 058	3 192 296
1979	25 073 214	12 749 133	3 330 537

A gyarapítás számadatai világosan mutatják, hogy a *gyűjtőkori kooperáció nem oldotta meg a szakirodalmi ellátás javításának kérdését*, nem tudta ellensúlyozni az áremelkedéseket, és nem tudta javítani az országban igényelt szakirodalmi ellátás összetételét sem. A magyar tudományos életnek, a felsőoktatásnak, a termelésnek nagymértékben szüksége van a külföldi, és pedig a legújabb külföldi szakirodalomra. Erre utalnak a könyvtárközi kölcsönzés adatai is. Ha az állománygyarapítás során a szükséges szakirodalom nagy része nem szerezhető be, akkor ez feltétlenül pótolhatatlan veszteséget jelent. Egyes vélemények szerint a könyvtárak állománygyarapítására fordított összes költség elegendő lenne egy, a jelenleginél jóval színvonalasabb állományellátás biztosítására, ezt azonban egyelőre a *költségvetési összegek szétaprózottsága akadályozza*.

Úgy tűnik tehát, hogy a korábban elképzelt, sok könyvtárra szétaprózott gyarapítási feladatokat újra át kell gondolni, és a gyarapításnak egy sokkal célratörőbb és koncentráltabb módját kellene megvalósítani. Ennek érdekében egyes központi szerepkörű szakkönyvtáraknak kiemelten nagyobb, a kooperatív feladatok ellátását szolgáló anyagi támogatásra lenne szükségük. A magyar könyvtárosok állásfoglalásaiban többször *felmerült egy központilag fenntartott külföldi folyóiratbázis létesítésének kívánsága is*. Mivel azonban ennek létrehozása az állam igen jelentős központi támogatását és ezzel együtt a felesleges párhuzamos beszerzések megszüntetését tételezi fel, egyelőre úgy tűnik, hogy ez talán későbbi feladat lesz. Jelenleg közelebb esik a magyarországi realitásokhoz, hogy – a pillanatnyi helyzet javítása érdekében – a megosztott állami forrásokat első lépésként a nagyobb, a szolgáltatásképes, a központi feladatokat ellátó könyvtárakba összpontosítsuk [9].

A könyvtári állományok kérdésköréhez tartozik a *kötelezpéldányok* ügye is. A kötelezpéldány-beszolgáltatás Magyarországon 1780-ra nyúlik vissza, amikor a pesti egyetem megkezdte működését, és könyvtárát kötelezpéldányokkal kezdték ellátni.

2. táblázat

Az állománybeszerzési összegek alakulása és
gyarapodás a statisztikailag kiemelt
szakkönyvtárakban

	Állománygyarapítási Ft összegek	Gyarapodás kötetben
1970	66 988 210	652 686
1977	141 336 411	633 273
1978	155 678 411	728 295
1979	167 348 867	847 634

Alapítása, 1802 óta kötelezpéldányt kap az Országos Széchényi Könyvtár is. Azóta a kötelezpéldányok beszerzését természetesen többször szabályozták. A jelenlegi helyzet szempontjából említést érdemel az 1951. évi [10], amely voltaképpen a kötelezpéldányelosztás mai rendszerét alapozta meg. E szerint három nagy könyvtár kapta az országban megjelent kiadványok teljes sorát: az *Országos Széchényi Könyvtár* (12 példányt), a debreceni *Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára* és a *Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára*.

A Széchényi Könyvtárnak beszerzett 12 kötelezpéldányból a fennmaradt 8 példányon a tudományos könyvtárak meghatározott köre osztozott gyűjtőkör szerint. A beszerzés körét, az elosztás módját módosította az 1960. évi szabályozás.

Gyökeres változást a kötelezpéldányok elosztásában azonban az 1977-ben kiadott új kulturális miniszteri rendelet hozott, amely *lényegesen kibővítette a kötelezpéldányokban részesülő könyvtárak körét*, gyűjtőkörök szerint határozta meg, és könyvtárközi kölcsönzési szolgáltatáshoz kötötte a könyvtárak részesedését [11]. Ezen belül a legjelentősebb változás az, hogy *öt vidéki egyetemi, illetve megyei könyvtár, mint regionális központ kap egy-egy teljes kötelezpéldánysort*, s ezt, saját magát is beleértve, a területén kijelölt nagyobb könyvtárak között gyűjtőkör szerint osztja szét. Ennek az intézkedésnek az a kifejezett célja, hogy az ország egész területén javítsa a magyar kiadványokhoz való hozzáférést, és ezzel némileg korrigálja a központi katalógusoknak a magyar kiadványok lelőhelyei tekintetében fennálló hiányosságait.

3. A magyar kiadványok bibliográfiai és könyvtári feltárása

Az UAP program egyik jellemző vonása, hogy nemzeti szolgáltató rendszerekre épül. A szolgáltatás lehetősége a gyűjtés mellett a nemzeti kiadványoknak bibliográfiai és könyvtári feltártságától függ.

3.1 A magyar nemzeti bibliográfia

A magyar nemzeti bibliográfia kurrens sorozatai 1946 óta jelennek meg folyamatosan. 1978-tól az előállítás már számítógéppel történik. Sorozatai jelenleg a könyvek, a zeneművek, a folyóiratcikkek, valamint a külföldön magyar nyelven megjelent könyvek és folyóiratcikkek, továbbá a magyar szerzők idegen nyelven megjelent műveinek válogatott számbavételére terjednek ki.

A retrospektív magyar nemzeti bibliográfia a monografikus kiadványok vonatkozásában közel áll a teljességhez, az utolsó, az 1920–1945-ig terjedő időszak monografikus kiadványait magukba foglaló kötetek most kerülnek sajtó alá. Az 1945 utáni anyagnak több kumulációja is megjelent.

A periodikus kiadványok bibliográfiai feltártsága jóval hézagosabb, ennek csak egyes korszakairól készültek bibliográfiai összefoglalások. A magyar periodikumok legteljesebb gyűjteménye az OSZK-ban található, és ennek katalógusa egyben a hazai termés legteljesebb nyilvántartása is. A magyar kiadványok megléte tehát a nemzeti bibliográfia különféle törzsműveiből, illetve az OSZK katalógusaiból megállapítható.

3.2 Központi katalóguscédula ellátás

Az Állami Könyvterjesztő Vállalat központilag ad ki az általa forgalmazott művekhez nyomtatott katalóguscédulákat. Ez a cédulaellátás azonban nem terjed ki minden magyar kiadványra, és főképpen csak a közművelődési könyvtárakra szabott szolgáltatás. *A szakkönyvtárak általában* – könyvtáranként – saját maguk készítik katalógusaikat. Ez rengeteg párhuzamos munkát, időt, és költséget jelent. A nemzeti könyvtár tervezi, hogy a számítógéppel előállított nemzeti bibliográfia alapján központilag készíti el a magyar kiadványok katalóguscéduláit, és a könyvtárak között terjeszti őket. Még mindig megoldatlan marad azonban a külföldi beszerzési egységes és gyors feldolgozása.

4. Központi katalógusok

A kiadványokhoz való hozzáférés alapvetően fontos tényezője a jó lelőhelynyilvántartás. Ezt a funkciót általában a központi katalógusok töltik be. A könyvek központi katalógusainak kezdetei 1923-ra nyúlnak vissza. 1952-től kezdve azonban nem tartja nyilván a magyar kiadványokat, mégpedig abból a megfontolásból, hogy mivel az akkor bevezetett kötelezpéldány-elosztási rendelet három könyvtárnak biztosított teljes magyar kötelezpéldány sort, további lelőhely feltárásra nincs szükség.

Ez a körülmény ma már nagymértékben nehezíti a magyar kiadványokra vonatkozó igények gyors kielégítését,

vagy egyáltalán egy 1951 utáni magyar kiadvány megtalálását. Ehhez jelenleg csak a könyvtárak gyűjtőkori leírása ad némi támpontot. A keresés így hosszadalmas, és az eredmény is bizonytalan. Az országon belüli könyvtárközi kölcsönzés, illetve a kért magyar anyagok szolgáltatása mindaddig nem lehet gyors és gördülékeny, amíg több jelentős gyűjteményű könyvtár magyar anyagnak lelőhelyjegyzékére nem támaszkodhat.

Központi katalógusaink, amelyek a magyar könyvtárak külföldi könyv- és kurrens periodikum állományát tartalmazzák, hagyományosan készülnek. Egyelőre a központi katalógusok számítógépes feldolgozásának programja csak a kurrens magyar periodikumokat érinti; ezek válogatott anyaga számítógépes feldolgozásra kerül az ISDS keretében, továbbá – a szocialista országok együttműködésének keretében – a moszkvai Állami Műszaki Könyvtár által irányított nemzetközi folyóirat-katalógusban (*Avtomatizirovannaja szisztéma regisztracii periodicseszkih izdannij, ASZRPI - Időszaki kiadványok automatizált rendszere*) [12].

Elkerülhetetlennek látszik, hogy előbb-utóbb a monografikus művek számítógépes feltárása is megkezdődjék. Ehhez magyar vonatkozásban alap lehet a magyar nemzeti bibliográfia címanyaga 1978-tól.

5. A könyvtárközi kölcsönzés helyzete

A könyvtárközi kölcsönzés első szabályzata 1958-ban jelent meg Magyarországon [13]. Később az 1956. évi könyvtári törvényre támaszkodva, 1963-ban rögzítette jogszabály a könyvtárközi kölcsönzés szervezetét és módját [14]. Ez a jogszabály van érvényben ma is. A szabályozás fő jellemzői:

A magyar kiadványok könyvtárközi kölcsönzésére az előbbieken említett három kötelezpéldány sorozattal rendelkező könyvtár az illetékes. E könyvtárak területi központoknak tekinthetők, amelyekhez a magyar kiadványokra vonatkozó kérések (1951 után) mint végső állomásokhoz kellene hogy elérkezzenek. Mivel azonban a kérést indító könyvtárak legtöbbször tanácstalanok, hogy hol található a keresett mű, a kérést egyenesen a területi központhoz küldik.

A kérések száma állandóan növekszik, kielégítésükre az egyetlen kötelezpéldány nem elég. Az 1951 előtti magyar kiadványokra vonatkozó kérések hasonló sorsra jutnak, bár e tekintetben a központi katalógusok tudnának némi tájékoztatást adni. A könyvtárak ilyen kéréseiket is egyenesen a nemzeti könyvtár könyvtárközi kölcsönzési osztályához címezik, rendszerint ez állapítja meg a lelőhelyet és közvetíti a kérést. Ez természetesen idővesztéssel jár. Az OSZK ugyanis archivális könyvtár lévén, állományából csak másolatokat szolgáltat, a hazai könyvtárak jelentős része pedig nagyobb terjedelmű művek mikroformátumú másolatát nem tudja fogadni. Ilyenkor más lelőhelyet kell keresni, ahol a mű eredeti-

ben megkapható. Néhány év múlva, az 1978-ban életbe lépett új kötelempéldány-elosztási rendelet hatásaképpen mindenesetre várható, hogy a magyar kérések nagyobb részben, főleg az új kiadványokra vonatkozóan, az öt területi központra decentralizálódnak.

Az érvényben lévő könyvtárközi kölcsönzési utasítás másik negatívuma, hogy nem körvonalazza pontosabban a szakkönyvtárak kötelezettségeit állományuk szolgáltatásában, illetve *nem szabja meg a hálózati központok feladatait a könyvtárközi kölcsönzésben*, saját hálózaton belül. Ennek oka részben az, hogy a szakkönyvtárak és a szakkönyvtári hálózatok jelentős része az utasítás megjelenése után vált szolgáltatás-képes könyvtárrá, az utasítás keletkezésekor ezt a feladatot még csak néhány központi szakkönyvtárra lehetett volna megfogalmazni.

Kissé meghaladott már az utasítás szemlélete a nemzeti könyvtár központi szerepét illetően is. Az utasítás ezt egyértelműen hangsúlyozza. Ugyanakkor a magyar könyvtárügynek a valóságban több góca is van, ha a nemzeti könyvanyag elhelyezkedését, a hálózati szervezetet, a gyűjtőkori kooperációkat stb. figyelembe vesszük. Az Országos Széchényi Könyvtár elsősorban hungarika könyvtár lévén, eleve nem is lehet *a külföldi szakirodalomnak*, vagy akár csak néhány tudományág szakirodalmának a szolgáltató központja, mindössze *közvetítő szerepre vállalkozhat*.

A magyar kiadványok vonatkozásában sem nagyon eltérő a helyzet, mivel az OSZK csak akkor teljesíti a kérést, ha máshol az országban nem található meg egy-egy adott mű, és ebben az esetben is csak másolatban. Úgy lehet tehát fogalmazni, hogy a nemzetközi könyvtárközi kölcsönzésben *az Országos Széchényi Könyvtár adminisztratív központja* a külföldre irányuló és a külföldről érkező könyvtárközi kölcsönzési kérések ügyintézésének. Éppen az ügyintézés gyorsítása ösztönzi azonban az OSZK-t arra, hogy elősegítse egyes magyar nagykönyvtárak és külföldi partnereik közvetlen kapcsolatát, fenntartva természetesen a központi katalógusokban való előzetes tájékozódás követelményét.

Folyamatban van egy új *könyvtárközi kölcsönzési jogszabály kiadása* [15]. Ez az új szabályozás hazai viszonyok szemmel tartása mellett elveiben megfelel az IFLA 1978-ban elfogadott irányelveinek, és az UAP célkitűzéseinek érvényesítésére törekszik. Intézkedései arra irányulnak, hogy javítsa a könyvtárközi kölcsönzés szervezetét, elősegítse a szolgáltatás-képes könyvtárakban található könyvanyag jobb kihasználását; a magyar kiadványanyag jobb hozzáférhetővé tétele érdekében a kötelempéldányokkal rendelkező könyvtárak nagyobb számára támaszkodjék; a könyvtárközi kölcsönzésbe szolgáltatóként vonja be a nagyobb közművelődési és a szolgáltatás-képes kisebb szakkönyvtárakat is; a kérések elintézésének gyorsítása érdekében javasolja a magyar kiadványok vonatkozásában a helyi források felderítését; csökkentse a nem kölcsönözhető kiadványok körét; szorgalmazza a könyvtárak kommunikációs lehetőségeinek javítását; továbbá másoló és leolvasó berendezésekkel való jobb ellátását. Az új szabályozás megjelenése a közeljövőben várható.

A magyarországi könyvtárközi kölcsönzés helyzetét és benne a nemzeti könyvtár szerepét utoljára 1972-ben vizsgálta egy részletes felmérés, amely már akkor rámutatott néhány problémára, és olyan előremutató javaslatokat tett, amelyek közül egy-kettő meg is valósult [16]. Az azóta eltelt hosszú idő miatt célszerűbbnek látszik, ha a forgalom számszerű jellemzőit – a *3. táblázatban* – inkább az 1978. évi országos könyvtári statisztikai adatgyűjtés alapján közlöm [17]. Előre kell bocsátani, hogy statisztikai adatszolgáltatásunk egyelőre nem közli az elindított kérések teljes számát, *csak a teljesített kéréseket tartja nyilván*. Így a nem teljesített kérések mennyiségét nem tudjuk megállapítani. Mivel ez a szám a könyvtárközi kölcsönzés hatékonyságának fontos mutatója, és alapja a kérések teljesítését akadályozó további elemzéseknek, a nem teljesített kérések nyilvántartását fontos követelménynek tartjuk, és reméljük, hogy talán éppen az új szabályozással kapcsolatban az adatszolgáltatás jelenlegi rendszerén is tudunk változtatni.

3. táblázat

A könyvtárközi kölcsönzés főbb adatai Magyarországon, 1978.

	Kölcsön				Adott kapott művek összesen
	adtak		kaptak		
Szakkönyvtárak (1822 könyvtár)	115 285	85,4%	88 735	74,7%	204 016
Közművelődési könyvtárak	19 771	14,6%	30 032	25,3%	49 803
Összesen	135 056	100,0%	118 767	100,0%	253 819

A szakkönyvtárak a kölcsönadott művek 42,5%-át küldték, a kapott műveknek pedig 50%-át vették át másolatban.

A könyvtárközi kölcsönzési forgalomban a *külföldre kölcsönadott mű* az összes kölcsönadott mű 3,5%-a, a *kapott művek* közül 23% érkezett külföldről. A közművelődési könyvtárak könyvtárközi kölcsönzési forgalma szinte kivétel nélkül belföldi. A szakkönyvtárak közül a 120 kiemelt szakkönyvtár adta a kölcsönadott művek 83%-át, ugyanakkor a kölcsönkapott művekről e könyvtárak csak 46%-ban részesültek. Világosan kitűnik ebből, hogy a dokumentumok szolgáltatásában ezek a könyvtárak töltik be a legfontosabb szerepet, és ezek kölcsönöznek legtöbbet külföldről is, az összes kölcsönkapott művek 40%-át. A másolatok aránya a belföldihez hasonló.

A *másolatokkal* kapcsolatban az a tény, hogy nagyobb arányban kapnak másolatokat, mint amilyenben adnak, továbbá, hogy az adott másolatok mennyisége kevesebb, mint az eredetiben kölcsönadott műveké, a másolatszolgáltatás nehézségeire mutat (elégtelen gépi felszerelés, költségek).

Véleményünk szerint a könyvtárközi kölcsönzés mennyisége országosan még mindig meglehetősen alacsony, bár általánosan növekvő tendenciát mutat. Ha a 120 szakkönyvtár kölcsönzési forgalmát vizsgáljuk, egy-egy könyvtárra átlagosan kb. 80 kölcsönadott, és 34 kölcsönkapott mű esik egy évben. Az is megállapítható, hogy a forgalom nagy részét, 80%-át, kb. 20–25 könyvtár bonyolítja le a 120 közül. Ezúttal is megfigyelhető tehát az a közismert jelenség, hogy a könyvtárközi kölcsönzési forgalom túlnyomó többségét *néhány könyvtár bonyolítja le*.

Figyelemre méltó adat az egy könyvtárra eső kölcsönzések száma is, amelyből több jelenségre lehet következtetni: az igények hiányára, a könyvtári állományok meg nem felelő voltára, a könyvtárközi kölcsönzés, mint szolgáltatási módszer elhanyagolására stb. Pontosabb kutatások szükségesek ahhoz, hogy valamiféle megbízható általánosításhoz lehessen e tekintetben jutni. Kétségtelen, hogy a *másolatszolgáltatás fejlődése megnövelte a könyvtárközi kölcsönzés egész mennyiségét*. Az is közismert tény, hogy az olvasó kutatók szívesebben veszik az olvasható másolatokat, mint a mikroformátumokat. Ennek egyik oka a kényelmes leolvasó készülékek elterjedésének elégtelensége. De kétségtelen az is hozzájárul, hogy a mikroformátumú másolatok használata a leolvasó készülék elhelyezéséhez kötött.

A könyvtárközi kölcsönzés több évi statisztikai adatainak összehasonlításából az is kiderül, hogy az olvasóforgalom növekedésével párhuzamosan *csökken a könyvtárak könyvtárközi kölcsönzési szolgáltatási kedve*. A könyvtár elsősorban saját klientúráját igyekszik kielégíteni, és nincs elegendő többes példány a könyvtárközi kölcsönzésre. Ezért is lenne szükséges, hogy a könyvtár-

közi kölcsönzésben nagyobb arányban részt vevő könyvtárak külön támogatást kapjanak kölcsönzési példányok beszerzésére.

Folyóiratokat eredetiben a könyvtárak már alig kölcsönöznek. Mivel még kevés könyvtár rendelkezik másolóberendezéssel, olyan példányt kell keresni az ország könyvtáraiban, amelyet kölcsön is adnak. Ha ez külföldi mű, számítani lehet a központi katalógusok tájékoztatására, magyar kiadványok esetében azonban marad a találgatás, csupán a könyvtárak gyűjtőköre ad némi támpontot. Mindez lassúvá és megbízhatatlanná teszi a könyvtárközi kölcsönzést.

A könyvtárközi kölcsönzés lassúságát és megbízhatatlanságát országon belül sokan teszik jogos bírálat tárgyává. A nemzeti könyvtár azonban egyedül e bajokon keveset tud segíteni, mivel *gyökerük nem a nemzeti könyvtár munkájában van*, hanem részint a lelőhelynyilvántartások, részint a könyvvállományok hiányosságában, az aránytalan, illetve nem kellően koncentrált gyarapításban.

A könyvtárközi kölcsönzés hatékonysága a könyvtári rendszer szolgáltatáskéességének a függvénye. Az alapkérdéseket kell tehát mindenekelőtt rendezni. Mindez csak kormányzati elhatározásból, *a szükséges mértékű anyagi eszközök rendelkezésre bocsátásával lehetséges*.

Az utóbbi években *két új létesítmény* kezdte meg működését a nemzeti könyvtár keretein belül, mindkettő részben a könyvtárközi kölcsönzés eredményességét is szolgálja. Az egyik az ún. Fölőpéldány Központtal kapcsolatosan megszervezett *tároló könyvtár*, amelynek állománya jelenleg ugyan főképpen régi dokumentumokból alakul, jórészt azokból a fölőpéldányokból gyarapszik, amelyeket a könyvtárak ajánlanak fel a Fölőpéldány Központnak további körözésre. Ebből az anyagból válogat a tároló könyvtár saját gyűjteménye számára is. Gyűjtőköre a társadalom- és természettudományokra vonatkozik, nem gyűjti a műszaki, az orvostudományi és a mezőgazdasági szakirodalmat [18]. Ezeknek külön országos szakkönyvtárai vannak.

A tároló könyvtár állománya egyelőre csak kismértékben felel meg a könyvtárközi kölcsönzésben jelentkező igényeknek, amelyek közismerten elsősorban *az újabb szakirodalomra vonatkoznak*. Felmerült az az óhaj, hogy a tároló könyvtár vásároljon új dokumentumanyagot is, főképpen külföldi folyóiratokat, és ezekből vállaljon másolatszolgáltatást. Erre egyelőre — sajnos — nincs anyagi lehetőség. Később, egy kedvezőbb időpontban elképzelhető, hogy a tároló könyvtár meghatározott területeken, kiegészítve ezzel az ország többi szolgáltató könyvtárát, maga is vásárol új anyagot, és maga is részt vesz vele a könyvtárközi kölcsönzésben.

Az elmúlt évben megszervezett *„könyvtárak központi nyilvántartása”* összegyűjti a minimális követelményeket teljesítő minden könyvtári gyűjtemény igen széles körű adatait. Ez a nyilvántartás fénylukkártya segítségével

vel sokféleképpen, számos célra használható [19]. Mivel igen részletes adatokat kér a könyvtárak állományára vonatkozólag, feltehető, hogy a nemzeti könyvvagyon összetételét igen részletesen tükröző adatanyag a könyvtárközi kölcsönzés számára is jól használható lesz.

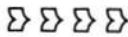
* * *

Az elmondottakból kitűnik, hogy a magyar könyvtárügyben vannak jó irányú kezdeményezések, amelyek elősegíthetik a dokumentumok hozzáférhetővé tételét, de még alapvető feladatokat kell megoldani ahhoz, hogy a könyvtárak együttese valóban funkcionáló rendszer legyen. Vizsgálat alá kell venni újból könyvtárügyünk alapkérdéseit, most már a szolgáltatást, a hozzáférhetővé tételt tekintve rendező elvnek. A nemzetközi UAP program célkitűzései alkalmasak arra, hogy e problémákban összehangoltan történjenek előrelépések.

Hivatkozások

1. A dokumentumok egyetemes hozzáférhetővé tétele.
M. LINE: Universal Availability of Publications (Unesco Bulletin for Libraries, 1977. 53. sz. p. 142–151.) c. cikkének tartalmi ismertetése = Könyvtári Figyelő. 24. köt. 1. sz. 1978. p. 91–93.
KOVÁCS Ilona: A kiadványok egyetemes hozzáférhetővé tétele. (UAP, Universal Availability of Publications.) Beszámoló az IFLA 1978. évi Štrbské Pleso-i konferenciájáról = Könyvtári Figyelő. 25. köt. 2. sz. 1979. p. 158–164.
N. RÁCZ Aranka: A „kiadványok egyetemes hozzáférhetővé tétele” és a IV. főosztály munkája = Országos Széchényi Könyvtár. Híradó. 21. köt. 1–3. sz. 1978. p. 8–12.
N. RÁCZ Aranka: A kiadványok egyetemes hozzáférhetővé tételének eszméje és gyakorlati eredményei. Szakirodalmi szemle = Könyvtári Figyelő. 26. köt. 6. sz. 1980. Sajtó alatt.
2. A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1956. évi 5. számú törvényerejű rendelete a könyvtárügy szabályozásáról = Magyar Közlöny, 1956. márc. 9. p. 101.
3. A művelődésügyi miniszter 131/1968. (M. K. 11.) MM sz. utasítása a tudományos és szakkönyvtárak gyűjtőköréről, valamint a szakirodalom beszerzésében való együttműködéséről, valamint a művelődésügyi miniszter 110/1972. (M. K. 5.) MM számú utasítása a tudományos és szakkönyvtárak gyűjtőköréről, valamint a szakirodalom beszerzésében való együttműködéséről szóló 131/1968. (M. K. 11.) MM sz. utasítás kiegészítéséről. A kulturális igazgatás kézikönyve. Bp. Közg. és Jogi Kiadó. 1977. p. 23–46.
Szakirodalmi kalauz. (Tudományos és szakkönyvtárak gyűjtőköri kódexe.) Szerk. Pataki Ernő–Bereczky László. Bp. Népm. Prop. Iroda. 1969. 692 p.
4. A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1976. évi 15. számú törvényerejű rendelete a könyvtárakról. 1976. jún. 7., továbbá a Minisztertanács 17/1976. (VI. 7.) számú rendelete a könyvtárakról szóló 1976. évi 15. számú törvényerejű rendelet végrehajtásáról. A kulturális igazgatás kézikönyve. Bp. Közg. és Jogi Kiadó. 1977. p. 11–22.
5. A kulturális miniszter 5/1978. (XII. 12.) számú rendelete a könyvtári rendszer szervezeteről és működéséről = Művelődési Közlöny, 1. sz. (jan. 11.) 1979. p. 6–14.
6. A Magyar Könyvtárosok Egyesülete 1978. évi IX. közgyűlésének referátumaiból, ill. hozzászólásaiból:
VILLANGÓ István: Könyvtárügyi feladatok – munkamegosztás = Könyvtáros, 29. köt. 10. sz. 1979. p. 572–575.
ZSIDAI József: A műszaki és természettudományos könyvtárak feladatai a munkamegosztásban és az együttműködésben = Könyvtáros. 29. köt. 10. sz. 1979. p. 575–577.
VÁLYI Gábor: A társadalomtudományi szakkönyvtárak a munkamegosztásban és az együttműködésben = Könyvtáros, 29. köt. 10. sz. 1979. p. 578–580.
7. Művelődésügyi Minisztérium. Statisztikai Tájékoztató. Tudományos és szakkönyvtárak. 1971–1979. (Címvaltozás: 1974–1979: Kulturális Minisztérium, 1977–1979: Szakkönyvtárak.)
Vö.: SÁRDY Péter: Arányok és irányok = Könyvtáros. 28. köt. 11. sz. 1979. p. 645–650.
8. DÁCZER Éva: Inflációs gondok az állománygyarapításban = Könyvtáros, 30. köt. 2. sz. 1980. p. 59–63.
PUNGOR Ernő dr., a Budapesti Műszaki Egyetem tanszékvezető tanárának nyilatkozata: megközelítő becslések szerint a magyar népgazdaság biztosítja azt a devizális háttérrel, amellyel megoldható lenne a korszerű irodalmi szolgáltatás. Ez azonban elaprózódik közepes, kis- és még kisebb könyvtárak között, amelyek párhuzamosan gyűjtenek drága külföldi folyóiratokat, és ezzel nemcsak a korszerű könyvtári szolgáltatást teszik lehetetlenné, de a többnyire kihasználatlanul heverő folyóiratanyag miatt állandó raktározási gondokkal küzdenek. Ld. Könyvtáros. 29. köt. 11. sz. 1979. p. 649.
9. ZSIDAI József: A kooperáció és a koordináció időszerűsége a műszaki információs területen = Tudományos és Műszaki Tájékoztató, 27. köt. 6. sz. 1980. p. 221–226.
10. A Minisztertanács 213/1951. (XII. 18.) MT számú rendelete tudományos célokra kötelespéldányok beszerzéséről = Magyar Közlöny, 1951. dec. 18. sz. p. 1337.
A művelődésügyi miniszter 2/1960. (V. 25.) MM számú rendelete a sajtótermékek köteles- és tiszteletpéldányairól. = Művelődésügyi Közlöny, 1960. jún. 15. sz. p. 179.
11. A kulturális miniszter 5/1977. (VIII. 28.) KM számú rendelete a sajtótermékek köteles- és tiszteletpéldányairól szóló 2/1960. (V. 25.) MM számú rendelet módosításáról és kiegészítéséről. Egységes szerkezetbe foglalt szöveg. = Művelődésügyi Közlöny, 1977. 18. sz. p. 768–770.
Vö.: MOHOR Jenő: A kötelespéldány szolgáltatás és elosztás új rendszere. = Könyvtáros, 27. köt. 12. sz. 1977. p. 701–704.
12. FÜGEDI Péterné: A nemzeti bibliográfia: általános helyzetkép és tendenciák. Bibliográfiai tanulmányok. Bp. KMK, 1978. p. 58–83.
KONDOR Imréné: A könyvek központi katalógusa és funkciói Magyarországon. = Könyvtári Figyelő. 22. köt. 3. sz. 1976. p. 256–260.
13. A könyvtárközi kölcsönzés szabályzata. Az Országos Könyvtárügyi Tanács által 1958-ban elfogadott szabályzat. A könyvtári szolgálat jogi szabályozása. Bp. Országos Könyvtárügyi Tanács. 1958. p. 150–154.

14. A művelődésügyi miniszter 126/1963. (M. K. 8.) MM számú utasítása a könyvtárközi kölcsönzésről. = Művelődésügyi Közlöny, 1963. ápr. 15. p. 135–136.
15. N. RÁCZ Aranka: A könyvtárközi kölcsönzés új szabályozása, I–II. = Könyvtáros, 26. köt. 11–12. sz. 1976. p. 635–637., 705–708.
16. CHOLNOKY Győző: A hazai könyvtárközi kölcsönzés helyzete és problémái. = Könyvtári Figyelő, 20. köt. 4. sz. 1974. p. 295–310.
17. Kulturális Minisztérium. Statisztikai Tájékoztató. Szak-könyvtárak. 1978.
18. N. RÁCZ Aranka: Az Országos Széchényi Könyvtár központi tároló könyvtára. = Könyvtáros, 26. köt. 9. sz. 1976. p. 519–524.
N. RÁCZ Aranka: Az Országos Széchényi Könyvtár tároló könyvtára a megvalósulás útján. = Könyvtáros, 29. köt. 8. sz. 1979. p. 446–450.
19. MOHOR Jenő: Hány könyvtár van Magyarországon? = Könyvtáros, 30. köt. 8. sz. 1980. p. 479–482.

N. RÁCZ Aranka: Az UAP és a magyar könyvtárak

A cikk az UAP (Universal Availability of Publications) nézőpontjából teszi mérlegre a magyar könyvtári rendszer szervezetének és szervezettségének különféle oldalait (együttműködés, állománygyarapítási trendek, a hazai szakirodalom nemzeti bibliográfiái feltártsága és a központi katalógusokban való szereplése, a könyvtárközi kölcsönzés helyzete). Megállapítja, hogy a fejlődés jó irányban halad, de még alapvető feladatokat kell megoldani az UAP program célkitűzéseinek hazai elérése érdekében.

* * *

Mrs. N. RÁCZ, A.: The UAP and the Hungarian libraries

The implications of UAP (Universal Availability of Publications) in several areas of the national library

system (cooperation, stock building, bibliographic control of the national literature and its representation in union catalogues, interlending) are analyzed. It is ascertained that the trend of development is favourable, but some basic tasks are still to be solved to achieve the objectives of the UAP program in Hungary.

* * *

H. РАЦ, А.: UAP и венгерские библиотеки

Автор с точки зрения UAP (Universal Availability of Publications, Универсальная доступность документов) рассматривает различные стороны венгерской библиотечной системы (сотрудничество, тенденции комплектования фондов, национальная библиографическая находимость отечественной технической литературы и ее отражение в центральных каталогах, положение межбиблиотечного абонемена). Установлено, что развитие идет в нужном направлении, но в интересах достижения в ВНР целей программы UAP необходимо еще решить важные задачи.

* * *

Frau N. RÁCZ, A.: Das UAP und die ungarischen Bibliotheken

Die unterschiedlichen Aspekte der Organisation und Organisiertheit des ungarischen Bibliothekssystems (Kooperationen, Bestandserweiterungstrends, Erschließung der heimischen Fachliteratur durch die Nationale Bibliographie und ihre Darstellung in Zentralkatalogen, Stand des Leihverkehrs zwischen den Bibliotheken) werden aus der Sicht des UAP (Universal Availability of Publications) erwogen. Es wird festgestellt, dass die Entwicklung in guter Richtung voranschreitet, aber zur Realisierung des UAP-Programmes in Ungarn noch grundlegende Aufgaben gelöst werden müssen.

